

Ноговицына Евдокия Егоровна
учитель биологии
МБОУ «Дулгалахской
средней общеобразовательной
школы им.И.И.Котельникова
п.Томтор, Дулгалахский наслег
МО «Верхоянский район» РС(Я).

Доклад по этнопедагогике

«Үтүө санаа удьур утума»

Ишинээ5итэ:

Кириитэ

1. Сүрүн чааһа:

1.1 Норуот педагогиката

1.2 Дьыэ кэргэнцэ үтүө санаа удьуор утума

1.3. А5а –дьыэ кэргэн туллубат тутаа5а.

Түмүк.

Литература.

Кириитэ.

Үйэ сайдан истэбин аайы кини дьалхаана улаатар, олохтон ирдиир ирдэбилэ ыарыыр, үксүүр, ону тэнэ мунура суох сайдар. Ол онно сөп түбэхэр, соһуйан уолуйан олорон хаалбат туһугар кыһаныы- биһиги бүгүңнү күммүт ирдэбилэ.

Бэлэм буолуубут төрдө оболорбутугар, саңа киһиэхэ, кинилэр хайдах олобу уйар дьон буолан тахсыыларыгар, орто дойду олобун хайдах түстүүллэригэр.

Олоххо бэлэмнээх киһи диэн хайдах киһини биһиги бүгүн ааттыахпытын сөбүй?

-- Олох хайдах хааман иһиититтэн көрөн бэйэтин дьылбатын оңостунар, дьон-сэргэ ортотугар холкутук сананан олорор- үлэлиир, олобун суолун бэйэтэ тыырынар кыахтаах киһи.

-- Ааспыт олобу салгыыр, билиңни олобу тутар, кэлэр олобу түстүүр уһун киэң санаалаах киһи.

-- Тус олобун дьоло бэйэтиттэн эрэ тутулуктаабын, ону таһынан олох кэрэтин өйдүүр, олох толору дьолун билэргэ, сатаан туһанарга дьулуһар киһи.

-- Үлэттэн толлубат, үлэттэн дьоллонор, дуоһуйар, үлэнэн киэн туттар, олох ыарахаттарыттан толлубат киһи.

-- Айылба күүһүн сатаан туһанар, харыстыыр, араңаччылыыр уонна бэйэтин туругун сатаан харыстанар, бөбөргөтүнэр.

Дьэ итинник олоххо бэлэмнээх обону иитэргэ дьииэ-кэргэн педагогикатын ыал олобо быһаарар диэн эппит академик К.С. Чиряев. Онтон Макаренко А.С. «Иитии сүрүн төрүттэрэ оло 5 сааһыгар диэри оңоһулар. Эһиги оло 5-һигэр диэри оңорбуккут – бу иитии бары процеһын 90%-на» диэн этиитин хас эдэр төрөһпүт барыта билиэхтээх.

2.1.Норуот педагогиката

Биһиги өбүгэлэрбит, оҕо иитиитигэр улахан суолта ууран, истиңник таптаан, көрөн- истэн, олус кыһаллан улаатыннараллара. Сахалар оҕону иитиигэ хас да ньыманы туһаналлара: сэрэтии, бобуу, хайбааһын, киһиргэтии, үлэбэ үөрэтии, кэрэбэ уһуйуу, өйүн-санаатын эрчийии, мөбүү, таһыйыы. Бу ньымаларынан оҕолорун сааһыгар сөп түбэһиннэрэн табыгастаахтык туһанан харыстаан көрөллөр-истэллэр, олоххо бэлэмнииллэр.

Кырдыбаастар этэллэринэн кыра оҕону сэрэнэн тутан-хабан төбөтүн, иһин, илиитин-атабын, сийин имэрийэн көрүөхтээххин. Бу кэмнэ оҕо этэ-сиинэ аһабас, ситэ-илик, эчэйимтиэ буолуо дииллэр. Ол иһин өбүгэлэрбит оҕо кутун сэттэ сааһыгар диэри уот иччитигэр туттараллара. Саңа хааман эрэр оҕону , сахалар «борбуйун көтөхтө» дииллэрэ. Бу кэмнэ оҕо тас тулалыыр эйгэтин кытта алтыһыта элбиир, көмөлөһө сатыыр буолар. Оччоҕо үөрэтэллэр «бу чыычый», ол аата тыытыма, «сэрэн ыалдыа» диэн сэрэтэллэр, соробор «тыытыма» диэн буойаллар. Бу ньымалар билигин эдэр ийэлэринэн-аҕаларынан кистээбэккэ эттэххэ туттуллубаттар. Оҕо тугу бабарбытын биэрэн иһэллэр.

Онтон 7-8 сааһыттан уол оҕону аҕата эр киһи үлэтин үлэлииргэ, ол аата хаһаайыстыбаны көрөргө уонна бултуурга үөрэтэр, онтон кыыс оҕону ийэтэ дьахтар үлэтин үлэлииргэ үөрэтэр. Оҕо улам улаатан истэбин аайы киһи саңатын өйдөөн, киһини кытта кэпсэтэр, үчүгэйдик саңаран-иңэрэн наадатын быһаарсар буоллабына, саңа –иңэ культууратыгар иитэллэр. Холобур «итинник тыллаһыма», эбэтэр «мээнэ саңарыма», эбэтэр «этиһимэ» ол «куһабан» диэн.Биир кытаанах ньыманан оҕону мөбүү уонна таһыйыы буолар этэ. Оҕону мөбөллөрүгэр «моһуорабын көннөрүөм», «оройгун тобулуом» дииллэр уонна бэргэһэ быатынан эбэтэр талабынан оҕо буутугар охсон таһыйаллара. Ол оҕо куһабаны саңарбат, албыннаабат, этиспэт-охсуспат, кырдыбас киһи тылын истэр буоллун диэн үөрэтэллэриттэн тахсара. Биһиги өбүгэлэрбит оҕоҕо хаһан да хаһытаабат этилэр. Тоҕо диэтэххэ, оҕоҕо хаһытаан, кини өйүн-санаатын, майгытын алдыатабын, ол иһин оҕо куттанан улахан киһиттэн ону-маны кистиир буолар. Онон оҕону кытта кэпсэтэн, өйдөнөр гына үчүгэйдик быһааран, туох эрэ сыһаны оңорбут буоллабына этэн биэриэхтээххин.

Өбүгэлэрбит олохторугар, дьиэбэ-уокка туттар араас эгэлгэ «туом» хамсаныылаахтара. Ол курдук, кырдыбас дьон, дьахтар, эр киһи, оҕо тус-туһунан тутта-хапта сылдьар, саңарар-иңэрэр, быһыыны-майгыны оңорор сизрдээхтэр. Ол сизэр- туом хайысхата, суолтата наһаа элбэх. Сорох туомнар билигин да туттуллуохтарын наһаа сөптөөх- наадалаах курдуктар, оҕону иитиигэ майгытын-сигилитин сайыннарарга, инники олоһун түстүүргэ. Онон ол сизэр-туом туохха уонна тоҕо туттуллуохтарын сийилии үөрэтиллэн иитэр үлэбэ туттар көдүүстээх буолуо этэ. Тоҕо диэтэргит, билигин оҕо бырааба диэн наһаа өрө тутаммыт , эбээһинэһин туһунан умуннарарбыт, бэйэмсэх, тугу да билиммэт оҕолору иитэрбитигэр тиэрдэр.

1.2 Дьэ кэргэнэ үтүө санаа удьуор утума

Дьэ кэргэнэ сир-туом тутуһуугар үксүтүгэр үтүө санаа баһыйар. Ол курдук дьонно-сэргэбэ үтүөнү оңоруу киһиэхэ бэйэтигэр үтүөнэн эргийэр. Уонна ол үтүөнү оңорбут киһи кэлэр кэскилигэр, ыччаттарыгар сылаас, сымнаһас, үтүө эйгэни олохтоон хаалларар. Ол курдук бийиги дьэ кэргэммитигэр үтүө сылаас эйгэни хаалларбыт киһинэн Маайака эмээхсин (**Татарина-Андреева Мария**), онтон киниттэн миссияны тутан бээрбит киһинэн эбэбит – Колтовская Анастасия Федоровна буолаллар.

Ханнык бабарар нэһилиэккэ норуот бэйэтэ таптаан, ытыктаан, ахтан ааһар үтүө киһилээх. Ааспыт үйэбэ Дуулабалаах сиригэр олорон ааспыт аһыныгас санаалаах Маайака эмээхсини (Татарина Мария) үгүс киһи үтүө тылынан, махталынан ахтар. Бу борустуой, сайаһас майгылаах саха дьахтара олох бары очурдарын туораан билиңни киһи сөбөр олобун олорон ааспыт.

Кини тулаайах хаалбыт. Ону хороччу улаатан эрэр кыһы Дьокуускайга абабыттар илдьэ баран үлэһит оңостубуттар. Онтон революция буолан, былаас уларыйыар диэри Дьокуускай куорат биллэр атыһыттарыгар асчытынан, ключницанан үлэлээн баран кырдыар сааһыгар төрөөбүт дойдутугар Дуулабалаахха төннөн кэлбитэ. Бу бэрт чэбэр асчыт, дьаһаллаах эмээхсин кэлэн үлэтэ суох олоботоҕо.

Аһыныгас, амарах дууһалаах, сааһын тухары соботоох эмээхсин оччотооһу аас-туор олоххо эрдэ тулаайах хаалбыт оболору хомуйан улаатыннанан үөрэттэрэн киһи оңортообута, атахтарыгар туруортаабыта, туох да көмөтө суох иитэлээбитэ. Биир «Марастай» диэн хос ааттаах 12 саастаах, икки хараһа суох аһалаах тулаайах хаалбыт уолу ылан, куһабан аатын умуннанан, Антошка диэн үчүгэй ааттаан, сопхуос бастың үлэһитэ, оннообор оччотооһу миэркэнэн хомуньуус баартыйа чилиэнигэр киирбит киһини киһи оңорбут.

Биир ачыктаан өлбүт ийэтин аттыгар хас да хоммут, иһэ улахан, атаһынан кыайан хаампат аһыстаах кыһы булан аһалбыттарын ииппитэ, ол кыыс кэлин учуутал үөрэбин бүтэрэн кэрэ куоластаах бэрдэ- Христина Егоровна Горохова этэ, кэргэн тахсан Ньурбаһа учууталлыы олорон ыалдьан өлбүтэ. Кэргэнэ Өрөспүүбүлүкэ биллэр мелодия – Егор Михайлович Поликарпов диэн.

Үһүс ииппит обото – тулаайах, ыарыһах Вера Егоровна Горохова диэн. Кини Дьокуускайга медицинэ сиртэрэ идэтин үөрэнэн бүтэрбитэ, өр сылларга «Аппыт» диэн сэллик балыһатыгар үтүө суобастаахтык үлэлээн, бастың үлэһит ылан билигин пенсияһа олорор. 2008 с. Верхоянскый куорат үбүлүөйүгэр «Үлэбэ килбиэнин иһин» мэтээлинэн наһараадалыммыта.

Биир саамай чугастык санаан ииппит кыһа Матрёна Ивановна Турнина, кини эмиэ Маайака эмээхсин курдук өр сылларга балыһаһа пенсияһа тахсыар диэри үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ, үөрэбинэн ветеринар этэ.

Ол курдук тулаайах оболору таһынан көрүүтэ-истиитэ суох хаалбыт элбэх кырдыһас дьону көрөн-истэн харайан олобут. Ол курдук кулаһаһынан истибэт, куһабаннык көрөр Дьүлээйкэ

Огдооччуйа диэн эмээхсини бүөбөйдээн уһун кэмнэ олорбута. Хас оройуонтан кэлбит, оччотообу кэмнэ гостиница диэн суоҕа, бары Маайакаҕа түһэллэрэ. Хас саҥа кэлбит учуутал, үлэһит эмиэ киниттэн кынат анньынара. Ону тэҥэ Арыылаах, Суордаах, Сартан оболоро Дулбалаахха үөрэнэ кэллэхтэринэ, мэлдьи сылдыллара, олороллоро.

Маайака эмээхсин саамай таптыыр быраатын Ноговицын Өндөрөйү эмиэ эдэр эрдэбиттэн көрөн-истэн улаатыннарбыт. Бу Өндөрөй Ноговицын комсомольскай путевокканан кэлбит кыһыны Анастасия Федоровнаны кэргэн ылан эдьийигэр аҕалан олорбуттар. Эбэбит Маайаканы наһаа истиҥник санааччы.

Эбэбит - Колтовская Анастасия Федоровна, үлэ-тыыл бэтэрээнэ, сэрии ыар сылларын намчы санныгар уйан күүстээх үлэннэн кыайыыны уһансыбыта.

Кини 1917 сыллаахха сэттиньи ыйга Эдьигээннэ көс эбэнки (табанан ,булдунаан иитиллэн олорор) ыалга төрөөбүтэ. Олох кыра саастааҕар Ильиновтар диэн обото суох аймахтара

төрөппүт дьонноруттан көрдөһөн иитэ ылбыттар. Ииппит дьоно эмиэ таба иитиитинэн,

булдунаан дьарыктанар буолан куруутун көһө сылдыллара, сыл баһыгар-атаҕар

Эдьигээннэ киирэн ас-таҥас атыылаһан тахсаллара. Кыыстара биэс саастааҕар «обобут

олох тэһийбэт» диэннэр төгүрүк тулаайах кыһыны иитэ ылбыттар, иккиэн тэҥ саастаахтар

эбитэ үһү.Оччотообу оболорго оонньоу арааһа суох буоллаҕа, өрүс таастарынан, таба

уңуохтарынан дьоннорун үтүктэн таба табалаабыта буолаллара. Уонна ийэлэрин кытта

дьиэ таһынааҕы табалары көрөр эбиттэр. Көһө сылдыар сирдэрэ бэрт киэҥ буолар эбит, бу Дьааңы сирдэригэр чугас кэлитэлииллэрэ эбитэ үһү. Биирдэ , ол курдук, көһө сылдьан,

самнан эрэр өтөхтөөх сиргэ кэлбиттэр, сайын эбитэ үһү. Кэлээт да, дьонноро: «Оболоор,

бу сиргэ олус айдаараайаҕыт, ити балаҕаңна киирбэт буолуң, эһэбит сөбүлүү суоҕа» -

диэбиттэр. Оболор тэһийбэтэхтэр, биирдэ: « Эһэбит мөҕүү суоҕа» - диэн буолбуттар.

Киирбиттэрэ арай биир чороон баҕана таһыгар сиргэ тимирчи соҕус түһэн сытар үһү.

«Эһэбит чорооно сиргэ түһэн хаалбыт дии» диэн ылан өһүү үрдүгэр уран баран тахсан

барбыттар. Сарсыныгар туран дьонноро «Эһэбит чороонунан оонньообуккут быһыылаах,

түүнү быһа тыаһаата»-диэбиттэригэр: «Суох оонньооботохпут, сиргэ сытарын үөһэ

уурбуппут» диэбиттэр. «Олох тышпат буолуң, эһэбит бэйэтэ уурбут» диэн өссө төгүл

сэрэппиттэр. Оболор сырсан тийэн балаҕаны өңөйөн көрбүттэрэ, чороон урукку

миэстэтигэр чопчу түһэн сытара үһү.

1927 сыллаахха «обобутун үөрэтгэрин» диэн модьуйан оскуолаба биэрбиттэр. 4 сыл үөрэнэн баран бүппүт, онтон ыла колхозка табаһытынан, булчутунан үлэлээбит. Саха АССР 15 сылыгар (1937 с) 20 саастаах эдэркээн табаһыт кыыс үчүгэй үлэтин иһин юбилейнай мэтээлинэн наҕараадалааммыт. Сэрии сылларыгар ыстаада сэбиэдиһсэһинэн үлэлээбит. Бу бириэмэҕэ Коммунистическай партия кэжжэтигэр кирибит. Сэрии ыар сылларыгар килбиэннээх үлэтин иһин мэтээлинэн наҕараадалааммыт.

Кыайы буолбутун кэннэ 1946 сыллаахха кинини кытта 2 кыһы Верхоянскайга колхознай оскуолаба үөрэттэрэ ыппыттар. Табанан ый курдук айаннаан кэлбиттэр. Бу үөрөһүн бүтэрэн баран Дулбалаахха үлэли кэлбитэ. Онно Ноговицын Андрей Васильевичка кэргэн тахсан ыал буолан хаалбыта. 1953 сыллаахха диэри таба ыстаадатыгар үлэлээбитэ. Онтон Эдьигээңдэ баран олоро сылдыбыттар. Онно фермаба старшай ыанньыксытынан үлэлээбит. 1963-64 сылларга Маайака эдьийдэрэ ыңыран төттөрү Дулбалаахха көһөн кэлэн олохтооттар. Кэлин сылларга фермаба ыанньыксытынан, эдэр ыччаттарга наставнигынан үлэлээбитэ. Куруутун учаастакка үлэлээн үрүң илгэни үрүлүтэн былаанын толорон элбэх хайҕалы ылбыта. Эрдэ огдообо хаалан баран 5 оботун соботоһун иитэн-улаатыннан атахтарыгар туруоран баран 6 сиэн минньигэс сытын сыттаан, оболоон имэрийэн-томоруйан, элбэх сүбэни биэрэн көмөлөһөн баран 1992 сыллаахха 75 сааһыгар өлбүтэ. Анастасия Федоровна бэйэтин оболорун таһынан элбэх тулаайах оболору иитэлээбит, ол оболоро билигин Саккырыырынан, Кустуурунан ыал буолан олохтооттор, эбэлэрин истиң-иһирэх тылларынан сылаастык махтанан ахталлар.

Кини оболоро ийэлэрин курдук туруу үлэһит, үөрэхтээх, олохторун суолун тобулбут дьонун дьон буолан олохтооттор.

Улахан кыыһа- Мария Андреевна Колтовская үлэ бэтэрээнэ, Ленин 100 сааһа юбилейнай мэтээллээх онтон да элбэх наҕараадалаах, элбэх сыл устата Дулбалаах отделениеһын управляющайынан, Верхоянскай совхозка киин аппараакка зоотехнигынан

үлэлээбитэ. Кини билигин бочуоттаах сынньалаңна олорор, барыбытыгар көмөлөһө олорор үтүө киһибит.

Кыыһа Матрена Андреевна – 20-тэн тахса сыл Дьокуускайга ЯГУга - СВФУ-га 17 корпус коменданынан үлэлии олорор, Саха Республикатын Ыччат политикатын туйгуна, «Гражданская доблесть» бэлиэ хаһаайката, СВФУ коменданнарын күрэһин кыайыылааһа, Матрена Андреевна Саха сирин араас муннугуттан кэлбит студент оҕолору бэйэтин оҕотун курдук көрөн-истэн, сүбэлээн-амалаан, ардыгар көмөлөһөн үөрэхтэрин бүтэттэрэн олох суолугар атааран элбэх махталы ылар далбар хотун. Кыыһа Настя стоматолог-быраас идэтинэн айымньылаахтык үлэлии сылдьар.

Августина Андреевна-, үлэ бэтэрээнэ, 4 оҕону күн сирин көрдөрөн, үөрэһи өрө тутун диэн ,көччөх гынан көтүтэн баран кэргэнинээн Афанасий Гаврильевичтыын Верхоянсккайга олорор.Кини эмиэ кыһалбалаах киһиэхэ өрүү көмө- сүбэ киһи.

Кыра уола Василий Андреевич Ноговицын- филологическай наука кандидата, Саха сиригэр бастакынан чабырбаһы үөрэппит учуонай. Хомойуох иһин ыарахан ыарыыттан соһуччу күн сириттэн күрэммитэ. Кини тыыннааһар дьоңо-сэргэһэ эмиэ үтүө сыһыаннаах, доһотторугар, үөрэнээччилэригэр куруук көмөлөһөр, элэксэй майгылаах этэ. Кини буоллаһа дии саха норуотун үтүө үгэһин, сирин-туомун, культуратын үөрэппит, эдэр ыччакка иңэрбит. Оҕолорун эһээхий эрдэхтэриттэн сүрэхтэн тахсар долгутуулаах ийэ-аһа диэн тыллартан сабалаан дьың сахалыы ииппит киһи. Кыргызтара Сайына, Айылбаана аһалара иңэрбит сахалыы куттарын ыһыктыбакка үлэлии олороллор.

1.3. А5а –дыэ кэргэн туллубат тутаа5а.

Улахан уола Николай Андреевич – 4 уол 5о а5ата, алаһа дыэ эркинэ, эдьийигэр да балтыларгар да тирэх киһинэн ытыктанар. Ыл а5ата буолуу диэн дыэ баһылыга диэн өйдөбүлүнэн эрэ муңурдаммат. Бүтүн дыэ кэргэни көрүү-харайыы, кинилэр тустарыгар кыһаллыы ааттанар. Николай 6 кылааска үөрэнэ сырытта5ына а5ата өлбүтүгэр соботох хаалбыт ийэтигэр көмөлөһөн дыэ сүрүн тирэбинэн буолбут. Онтон ыла ити ыарахан сүгэһэри кыра санныгар сүгэн кэлбит киһи буолар. Майгы-сигили өттүнэн чинч позициялаах, дуоспуруннаах, дыыалабыай, ылбычча халбаңнаабат буола улааппыт, өйө-санаата сиппит. Кини оскуоланы бүтэрэн икки сыл Ийэ дойдутугар ытык иһин толорон баран ийэтигэр, балтыларыгар, быраатыгар атахтарыгар туралларыгар көмөлөһөөрү биир сыллаах суоппар үөрэ5эр үөрэнэн бүтэрэн төрөөбүт дойдутугар кэлэн суоппарынан үлэлээбит. 1984 сыллаахха ыал буолан ийэтин үөрдүбүтэ. Дыэ кэргэн, а5а ууһун сал5ааччы уол о5олор а5алаатар а5алара буолан олорор.

А5а о5отугар сабыдыала күннээ5инэн муңурдаммакка, инникини, кэскиллээ5и өтө көрүүтүгэр биллэр. Николай уолаттарыгар куруук «билиңни үйэ5э үөрэхтээх киһи үлэ миэстэтин булан олобун оңостор» диэн такайан уолаттар үөрэхтэнэн, үлэ миэстэтин буланнар олохторун оңосто сылдыаллар.

Улахан уол – Андрей а5атын кэнниттэн дыэ кэргэн салайар уруулун ылыахтаах буолан кыра эрдэ5иттэн бырааттарыгар эппиэтинэһинэн, дыһуннаа5ынан улахан аптарытыаттаах. Оскуола5а сылдьан чинчийэр үлэнэн дыарыктанан «Инникигэ хардыы» научнай-практической конференция5а региональнайга, республиканскайга кыттыбыта, миэстэлэспитэ. 2001 сыллаахха СР Президенин ёлкатыгар кыттар чиескэ кыттыбыта. 2002 сыллаахха оскуоланы бүтэрэн ЯГУ Автоторожнай факультетыгар үөрэммитэ. Ол үөрэбин ситиһиилээхтик бүтэрэн суол маастарыттан са5алаан үлэтин ымпыгын-чымпыгын барытын билэн билигин «Вилюйавтотор» иһинэн тэрилтэ тэринэн ситиһиилээхтик үлэлии-хамныы сылдыар, Транспорт министерствотыттан бочуотунай грамоталаах.

Иккис уол – Алеша кыра эрдэбиттэн сытыы-хотуу, булугас өйдөөх, иннэн-толлон турбат, үлэһит буолааччы. Убайын ситиһиилэрин экирэтэн икки үрдүк үөрэби бүтэрбитэ.

Билигин Дьокуускайга үлэлиир. Полиграфия эйгэтигэр ылсан бэйэтэ тэрилтэ тэриниэбиттэн үлэлии сылдьар. Сайын аайы кэлэн дойдутугар ахтылбанын таһаарар.

Үһүс уол – Егор элбэби эрэннэрэр, ситиһиилэринэн үөрдэр, ол курдук оскуолаба 10-11 кылааска үөрэнэ сылдьан Республикатаабы «Инникигэ хардыы» научнай конференцияба кыттан 4-3 миэстэлэри ылбыта, ол иһинэн ытыллар технической быыстапкаба 3-с миэстэни ылбыта. Дакылаата «Энергетика Якутии» сурунаалга бэчээттэммитэ.

Оройуоннаабы сыл бастың үөрэнээччитин күрэбэр 2-с миэстэ буолбута. 11-с кылааска Президент елкатыгар сылдьар чиескэ тиксибитэ. Оскуоланы бүтэрэн баран Дьокуускайдаабы индустриальной-педагогической коллеждка үөрэнэ кирибитэ. Онно чинчийэр үлэнэн дьарыктанан эмиэ Республиканскайга кыттан 3-с миэстэни ылбыта.

Ол кэннэ Республикаба бастаан Москваба Бүтүн Россиятаабы «Инникигэ хардыы» эдэр ыччат научнай конференциятыгар кыттар чиескэ тигистэ.

Саамай кыра уол – Вася, биһиги кырдыар сааспытыгар өйөнөр тирэхпит буолуохтаах, абатыгар саамай чугас киһи. Быйыл оскуоланы бүтэрэн олох киэң аартыгар үктэнээри сылдьар. Оскуола олобор актыбынайдык кыттар, үөрэбэр үчүгэй. Оройуонна олимпиадаба миэстэлэспитэ. Быйыл үчүгэй үөрэбин иһин Президентскай елкаба сылдьар чиескэ тигистэ. Онон биһиги дьие-кэргэңнэ үс ообут Президентскай елкаба сырытта диэн киэн тута кэпсиэхпитин сөп.

Аба кыайыгаһа, күүһэ-уоба, хорсуна, дьулуура, сатабыла, быһаарынынылааба тугунан да солбуллубат үтүө холобур. Аба оботугар таптала кэргэнигэр, оботун ийэтигэр тапталыттан сабаланаар. Тапталга иитийэхтэммит үтүө сыһыан обо этэңнэ улаатар эйгэтин үөскэтэр.

Урут аба оботун үлэ ныматыгар уһуйууга билиңнитээбэр быдан улахан кыахтааба. Обото аба үлэтин бытархайыттан улаханыгар быһах, сүгэ уктууруттан сабалаан, дьие- уот тутуутугар тийэ барытын бэйэтэ тутан-хабан оңорорун аттыттан арахсыбакка көрө, көмөлөһө, оңорсо улаатар. Обо абатын кытта тэңнэ сылдьарыттан олоххо-дьаһахха

сыһыаннаабы барытын сатыыр, үлэбэ сыстабас, ханнык да үлэттэн толлон турбат, ыарахаттартан чабыбат дыаныардаах буола улаатар.

Үлэ кэмигэр аба оботунуун чугасыһыта, добордохуута дөбөннүк сайдар. Аба аптарыата, бүгүндү курдук үлэбэ тылынан ыңырыынан, ылынан эрэ такайан буолбакка, чахчылаахтык көстөр үлэнэн, үлэбэ ситиһинэн улаатар уонна көдүүстэнэр. Абабыт уолаттарын кытта оттуурга, кыстык мас бэлэмнээһинигэр куруук бииргэ бэркэ тапсан сылдьаллар. Онон этэннэ сүөһүбүтүн кыстатан, бэлэмнээбит маспытынан оттунан олоробут.

2006 сыллаахха биһиги дыиэ кэргэннэ улахан сүтүктэммишпит, ол курдук абабыт бииргэ төрөөбүт сурдыа Василий Андреевич эмискэ ыалдыан суох буолбута. Кини дыаныардаах үлэтин, үтүө аата умнуллубатын, холобур буоларын туһугар абабыт быһаарытынан сылын аайы үрдүк ситиһини ситиспит оскуоланы бүтэрээччигэ эбэтэр үөрэнээччигэ стипендия аныырга олохтообуспут. Стипендия анаммыт оболорбут киһи үөрүөх сирдээх –үөрэхтээх дыон буолан ситиһиилэринэн дыоннорун-сэргэлэрин, дойдуларын ааттарын ааттаталлар. Ону таһынан Василий Андреевич чабырбах диэн уустук жанры үөрэтэн наука кандидата буолан дойдутун аатын ааттаттаба. Ол иһин инники кэскиллэрбит- оболорбут бу жанрга талааннарын арыяары 2011 сыллаахха оройуоннаабы чабырбах конкурсун тэрийбишпит, ол конкурска биһиги оболорбут ситиһиилээхтик кыттыбыттара, онтон кынаттанан Республикаба Олонхо ыһыахтарыгар кыттан, араас таһымнаах күрэхтэргэ кыайан төрөөбүт Дуулабалаахтарын дорбоонноохтук ааттатан биһиги үөрүүбүт муңура суох. Бу аат-суол экирэтиитэ буолбатах, үрдүк эппиэтинэс, болбомто суолтатын улаатыннарыы, тэрээһин үлэтигэр саңа идеяны толкуйдааһын, олоххо киллэрии атмосферата дыиэ кэргэн барыта кыттарыгар, сомоболоһоругар тириэрдэр үтүө холобур.

Уолтан кэлин үчүгэй аба сайдан тахсара обо эрдэбиттэн ийэтигэр-абатыгар, бииргэ төрөөбүттэригэр, уруу-аймах дыонугар кыһамныылаах буолуутун ирдииртэн, дыиэ-уот бары кыһалбатыгар кыттыһа-быһаарса сылдьар гына иитэртэн эмиэ улахан тутулуктаах.

Онно аба тус бэйэтин холобура төрүт буолар. Инники суруллубутун курдук биһиги абабыт бииргэ төрөөбүттэрин кытта ыкса сибээскэ олорор, оболорун сиэннэрин барыларын биир сомобо оңорор саамай тутаах, ытыктанар киһи. Дьиңнээх үтүө аба буолан нэһилиэккэ убаастабылы ылыан ылар.

Түмүк.

Өбүгэ сабаттан саха эр киһитэ дьиэ5э-уокка, үлэ5э, олох оңкулун оңоруутугар, анаара, өтө көрөрө дьахтардаа5ар баһыйар үрдүк тыыннаах. Омук кэскилэ уол о5о төһө таба сайдарыттан олус тутулуктаах. Дэлэ5э этиллиэ дуо «Эр киһи эрэлбит, уол о5о норуот кэскилэ» диэн.

Тутгуллубут литература:

1. Сурунаал «Иитии кыһата» № 1 2007 с. Семенова М.С.стр.36.
- 2.Сурунаал «Иитии кыһата»№2 2008с. Никитина Р.С. стр.33.
- 3 Сурунаал «Иитии кыһата»№1.2010 с.КайгородоваА.В. стр34-35
4. С.Р. Лебедкин – Хотой Сэмэн «Дьол түһэ». 2006 с.Дьокуускай.